

GAZI HUSREV-BEGOV HANIKAH U SARAJEVU

Elvir DURANOVIĆ

Muzej islamske kulture i umjetnosti Sarajevo

Naučnoistraživački odjel,

“Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka”

elvir.duranovic@iitb.ba

SAŽETAK: U fokusu rada je Gazi Husrev-begov hanikah, ustanova za udomljavanje šejha i sufija s ciljem njihovog potpunog posvećivanja molitvi i širenju nauke tesavufa. U uvodnom dijelu rada autor predstavlja postojeću objavljenu građu o ovom hanikahu na bosanskom jeziku nakon čega specificira cilj rada, koji se ogleda u dubljem istraživanju i prezentiranju podataka o Gazi Husrev-begovom hanikahu, svakodnevnom životu njegovih stanara i transformiranju hanikaha u medresu klasičnog tipa. Iza uvoda slijedi kraći osvrt na život Gazi Husrev-bega nakon čega autor govori o podizanju hanikaha i njegovoj svrsi. Dosta prostora u tekstu autor je posvetio odnosu hanikaha i medrese, kao i ulozi hanikaha u promoviranju i širenju tesavufa. Na kraju rada autor predlaže da se ponovo pokrenu predavanja iz tesavufa u hanikahu, čime bi se ovoj ustanovi vratio dio njene izvorne namjene.

Ključne riječi: *Gazi Husrev-beg, Gazi Husrev-begov hanikah, Kuršumlja medresa, vakufnama, hanikah, tekija*

Uvod

U tekstu “Hanikah: vjerska i humanitarno-prosvjetna ustanova u kulturi islama”, napisanom s ciljem šireg upoznavanja s institucijom hanikaha i njegovom namjenom, hanikah smo definirali kao *ustanovu za udomljavanje šejha i sufija, stalnih stanara i putnika, s ciljem njihovog potpunog posvećivanja molitvi i zikru te izučavanju i širenju nauke tesavufa* (Duranović, 2026:74). U uvodu spomenutog teksta navedena je poznata literatura o hanikahu na bosanskom jeziku, koja je u literaturi proširena s dostupnom građom na arapskom i perzijskom jeziku na koju upućujemo čitaoca ovog teksta.

Cilj rada “Gazi Husrev-begov hanikah u Sarajevu” je da se u nekim segmentima dublje istraže i prezentiraju informacije o ovom hanikahu: njegovom osnivaču i osnivanju;

svakodnevnom životu stanara hanikaha; poziciji Gazi Husrev-begovog hanikaha između tekije i medrese; te transformiranju hanikaha u medresu uz očuvanje njegove izvorne namjene. Zbog ograničenosti prostora u radu uopće nije tretiran historijat samog objekata hanikaha i njegova arhitektura, što je svakako tema za poseban rad.

Uz to, osim na mjestima na kojima je bilo potrebno da se uporede određeni aspekti djelovanja Gazi Husrev-begovog hanikaha sa sličnim ustanovama, ovaj rad se ne bavi drugim hanikasima u Bosni i Hercegovini kojih Čehajić, uključujući i Gazi Husrev-begov, navodi pet: hanikah Isa-bega Ishakovića iz 1462. u Sarajevu, hanikah Koski Mehmed-paše osnovan prije 1612. u Mostaru, hanikah-medresa šejha Ismaila Opijača iz 1688. u Mostaru, čija je izvorna namjena već na

početku snažno vezana s medresom te hanikah Ibrahim-ef. Bistrigije (Čehajić, 1976:3–8). Uz spomenute, Azra Medara dodaje hanikah Mehmeda Čauša iz 1622. u Konjicu i hanikah Elči Ibrahim-paše iz 1706. u Travniku (Medara, 2017:71). Također, Alija Dilberović navodi da se uz dva spomenuta u Mostaru nalazio i treći hanikah Ibrahima Roznamedžije, sagrađen prije 1620. pored istoimene džamije (Dilberović, 2025:137–155). Napomenimo ovdje da su naša istraživanja pokazala kako su se uz navedenih osam hanikaha u Bosni i Hercegovini, i u Banjoj Luci nalazila dva: Husein-pašin hanikah, u kojem je 1053. h.g. (1643), Musli sin Muradov prepisao poznato djelo iz arapskog jezika *Telhis el-miftah* (Popara, 2000:7/17), te hanikah Sofi Mehmed-paše, u kojem je 1748. godine Jusuf, sin Alijin, prepisao djelo *Munje el-musalli* (Popara,

2001:9/191). O banjalučkim hanikama za sada, koliko je nama poznato, nema drugih podataka.

Zlatno doba razvoja islamskih vjerskih, prosvjetnih, naučnih, humanitarnih i općedruštvenih institucija u Bosni i Hercegovini započinje s podizanjem Gazi Husrev-begovih zadužbina koje su, kako navodi Behija Zlatar, utjecale na to da se Sarajevo od kasabe razvije u šehar – mnogo veći grad. Od Gazi Husrev-begovog doba do danas, Sarajevo je ostalo centar islamske nauke i kulture u jugoistočnoj Evropi, unatoč činjenici prema kojoj se sjedište bosanskih vezira od 1699. do 1851. godine, dakle, stoljeće i po, umjesto u Sarajevu nalazilo u Travniku. Jedan od najvažnijih uzroka snažnog razvoja Sarajeva su Gazi Husrev-begove zadužbine, prije svih njegova džamija – koja je postala temeljni kamen nastanka i očuvanja najznačajnijih elemenata islamske vjerske prakse u Bosni i Hercegovini (Duranović, 2022:144), potom njegova medresa – koja je kroz historiju držala rang vodećih medresa u Istanbulu, na osnovu čega je bila i ostala glavna stanica na putu stjecanja znanja brojnih bošnjačkih alima iz svih krajeva naše zemlje¹, te hanikah – koji je uz medresu snažno djelovao na razvoj islamske duhovnosti u Bosni i Hercegovini. Djelujući sinhronizirano, Gazi Husrev-begova džamija, medresa i hanikah snažno su utjecali na razvoj islama i islamske nauke i kulture u ovom dijelu Evrope, podjednako u obrednom, intelektualnom, kulturnom i urbanom izričaju. Skladno uklopljene u jedinstven arhitektonski kompleks spomenute Gazi Husrev-begove zadužbine, uz brojne radnje i dućane širokog spektra različitih zanata, tvorile su urbanu

cjelinu razvoja Sarajeva nudeći se kao model nastanku i razvoju drugih gradova osmanske Bosne i Hercegovine.

Prije nego što se posvetimo hanikahu, podsjetimo se ukratko životisa velikog Gazi Husrev-bega iz pera Behije Zlatar.

Gazi Husrev-beg: plemić, junak, vladar i dobrotvor

Nakon smrti sultana Mehmeda el-Fatiha 1481. godine na prijestolje moćne Osmanske Carevine dolazi Bajezid II, Gazi Husrev-begov djed. Bajezid II imao je osam sinova, od kojih je najpoznatiji bio Selim, koji ga je naslijedio na sultanskom prijestolju, i dvanaest kćerki. Tri od njih bile su udate za ljude iz naših krajeva. Sultanija Seldžuka udala se za Gazi Ferhad-bega, rođenog u Hercegovini, s kojim je imala sina Gazi Husrev-bega. Nema pouzdanih podataka o tome kada je Ferhad-beg prešao na islam. Zna se da je bio visokog roda te da mu je bratu bilo ime Radivoje.

Također, ne zna se tačna godina rođenja Gazi Husrev-bega. Rođen je u Serezu, Grčka, oko 1480. godine u vrijeme dok mu je otac bio namjesnik u ovom gradu. Budući da mu je otac poginuo vrlo mlad 1486. godine, njegova majka Seldžuka se udala za Mehmed-bega, s kojim je imala kćerku Neslišah, Gazi Husrev-begovu polusestru. Nakon djetinjstva provedenog u Serezu, Gazi Husrev-beg je prešao na dvor u Istanbulu. Vrlo rano počeo je obavljati državne službe, a već prije 1506. godine nalazio se na mjestu carskog kapibaše (glavnog vrataru na dvoru). Iza toga, od 1519. do 1521. godine obavljao je dužnost namjesnika smederevskog sandžaka, da bi nakon značajne uloge koju je

imao prilikom osvajanja Beograda 1521. godine bio imenovan na mjesto namjesnika bosanskog sandžaka.

Po dolasku na mjesto namjesnika Bosne Gazi Husrev-beg je pokrenuo osvajačke pohode na Dalmaciju i Liku, ali je zbog neuspjelog pokušaja osvajanja Jajca 1525. godine smijenjen s mjesta namjesnika Bosne. Kratko vrijeme iza toga boravio je u Istanbulu da bi ubrzo, već početkom 1526, bio ponovo imenovan na isti položaj u Bosnu. Te godine Gazi Husrev-beg je sa svojom vojskom učestvovao u Bici na Mohaču, u kojoj je Osmanska Carevina izvojevala veliku pobjedu. Zbog ratnih zasluga u ovom boju, sultan je Gazi Husrev-bega darovao svečanom odorom.

Po povratku iz Ugarske, Gazi Husrev-beg nastavlja osvajanja, da bi konačno 1528. godine osvojio i Jajce koje su, nakon što ga je prvobitno bio osvojio sultan Mehmed el-Fatih, Ugari držali 68 lunarnih godina. Godinu dana kasnije, 1529, Gazi Husrev-beg je učestvovao u pohodu osmanske vojske na Beč.

Nakon ovog pohoda nastupilo je mirnije razdoblje u životu Gazi Husrev-bega, koji se posvetio izgradnji svojih zadužbina po kojima će ostati zapamćen. Do 1531. godine sagradio je veličanstvenu džamiju, mekteb, hanikah, imaret i musafirhanu. Vakufnama za ove njegove zadužbine sastavljena je krajem novembra 1531. godine. Dvije godine kasnije, koncem 1533, on je ponovo postavljen za namjesnika Smederevskog sandžaka u Beogradu ostavši na toj poziciji do 1536, kada se ponovo vraća u Sarajevo na dužnost bosanskog namjesnika, gdje je ostao do smrti.

Po povratku u Sarajevo, on nastavlja s izgradnjom svojih zadužbina tako da je u januaru 1537. godine sastavljena njegova druga vakufnama za medresu koja zajedno s Begovom džamijom, šadrvanom, mektebom, turbetima Gazi Husrev-bega i Murat-bega, hanikahom, musafirhanom i imaretom čini jedinstveni urbani kompleks u Sarajevu. Ogromna sredstva koja je Gazi Husrev-beg uvakučio za održavanje njegovih zadužbina

¹ Ovo se posebno odnosi na kraj XIX i početak XX stoljeća, kada su gotovo svi bošnjački alimi nakon završenog osnovnog obrazovanja i neke od lokalnih medresa školovanje nastavljali u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu. Poslije Drugog svjetskog rata Gazi Husrev-begova medresa bila je jedina aktivna medresa u Bosni i Hercegovini i šire, čime je njen ugled, značaj

i utjecaj u značajnoj medresi porastao, pa time i ugled Sarajeva kao islamskog obrazovnog središta. Godine 1977. u zgradi Gazi Husrev-begove medrese s radom je otpočeo tadašnji Islamski teološki fakultet, jedini na prostoru SFR Jugoslavije s kojim je Sarajevo postalo i ostalo najznačajniji islamski naučni i naučnoistraživački centar u jugoistočnoj Evropi.

snažno su utjecala na razvoj Sarajeva, koje se, kako smo naveli, njegovom zaslugom od kasabe razvilo u šehar.

Gazi Husrev-beg je umro 18. juna 1541. godine u Sarajevu. Ukopan je u turbetu koje je za života podigao u haremu svoje džamije (Zlata, 2005:11–61; Mehmedović, 2005:194).

Podizanje Gazi Husrev-begovog hanikaha i njegova namjena

Važan segment u mozaiku Begovih duhovnih i naučno-prosvjetnih ustanova predstavlja hanikah podignut prije 1531. godine. Krajem novembra 1531. godine Gazi Husrev-beg sastavio je prvu vakufnamu za džamiju, mekteb, hanikah, imaret i musafirhanu. Imajući u vidu da je kao pobožan čovjek bio svjestan nepredvidljivosti smrtnog časa, Gazi Husrev-beg je prilikom podizanja svojih vjerskih zadužbina prioritet dao džamiji, mektebu i hanikahu u odnosu na medresu sagrađenu iza 1537. godine. Ovaj podatak može ukazivati na Gazi Husrev-begovu snažniju povezanost s tarikatom više nego što se to isticalo u ranijim djelima koja su tretirala njegov životopis. Drugi razlog, koji je, smatram, također, bitan, jeste činjenica prema kojoj je Gazi Husrev-beg obavljajući dužnost namjesnika u Bosni kontinuirano pokretao vojne pohode na Dalmaciju, Liku i dr., za šta mu je, uz snažnu vojsku, bila potrebna i duhovna podrška koju je osiguravao kroz molitve i dove šejha i derviša u hanikahu, što je, kako smo naglasili u ranijem tekstu (Duranović, 2026:74), bio i jedan od ciljeva osnivanja hanikaha. U vezi s hanikahom, Gazi Husrev-beg je u vakufnami iz 1531. godine odredio:

“Zatim je spomenuti vakif odredio također za potrebe hanikaha, isposničkih odaja i kuća koje je sagrađio i podigao, a koje se sastoje od petnaest prostorija nasuprot spomenutoj (Begovoj) džamiji i uvakufio ih valjanom vakufnamom i učinio ih hanikahom i tekijom za skupinu derviša i stanom za pravovjerne šejhove koji su poznati po iskrenosti i čednosti kojom se odlikuju sufije, koji su

zaogrnuti plaštom bogobožnosti i pobožnosti, koji su ustrajni na putu uzvišenog šerijata, koji idu stopama šejhova i pobožnih ljudi, koji se ugledaju na evlije, koji se čvrsto drže i vladaju po šerijatskim odredbama i koji su pokorni. Oni su od onih koji obavljaju namaze u džematu, koji poste, čine zikr, uče Kur'an, savladavaju zle porive svoje duše i čine ono što dolikuje edebu dobrih ljudi (*salihin*) bliskih Bogu koji su se okitili znamenjima istinskih poznavalaca (*arifin*) Uzvišenog Allaha. Postavlja se na službu šejha u njemu (hanikahu) jedan od najboljih halvetijskih sljedbenika, savršen, pobožan i bogobožan. Njemu (šejhu) će se iz prihoda spomenutih vakufa davati svaki dan 20 dirhema, a opisanim dervišima koji u njemu stanuju, svakom od njih po 10 dirhema mjesečno” (Mehmedović, 2005:200; Spaho, 1932:XVIII–XIX).

Odredbe iz vakufname jasno naglašavaju temeljnu svrhu osnivanja Gazi Husrev-begovog hanikaha koja se ogleda u udomljavanju šejha i derviša kako bi se neopterećeni drugim dunjalučkim obavezama mogli posvetiti isključivo ibadetu: namazu u džematu, postu, spominjanju Allaha, učenju Kur'ana i dova te duhovnom napredovanju kroz pročišćenje *nefsi-emma* – duše sklone zlu, izgrađujući se, pod šejhovim vodstvom, u dobre, Bogu bliske i učene ljude. Ista svrha hanikaha u bosanskohercegovačkom kontekstu potvrđena je vakufnamom Koski Mehmed-paše, koji je u blizini svoje džamije sagrađio hanikah sa semahanom – prostorijom za zikr i deset soba za stanovanje šejha i siromašnih sufija. Njihova jedina obaveza po vakufnami bila je da zikr čine i uče dove (Džaka, 1996:308).

Iako se, dakle, u vakufnami za Gazi Husrev-begov hanikah ne navodi pojedinačno za koga se uče dove, sa sigurnošću se može tvrditi da su šejh i sufije u njegovom hanikahu, između ostalog, učili dove za Gazi Husrev-bega dok je bio živ i nakon njegove smrti. U vrijeme kada je hanikah osnovan, njegovi stanari bili su šejh i siromašne sufije s tačno određenim dužnostima.

Svakodnevni život u Gazi Husrev-begovom hanikahu

Raspored dnevnih aktivnosti stanara Gazi Husrev-begovog hanikaha, barem u prvom periodu njegovog rada, u dosadašnjoj građi nije tretiran. Ipak, na osnovu unutarne organizacije sličnih ustanova na Istoku o čemu smo govorili u ranijem tekstu (Duranović, 2026:76–78), kao i rasporeda dnevnih aktivnosti u Koski Mehmed-pašinom hanikahu u Mostaru, može se, s priličnom sigurnošću, rekonstruirati život u Begovom hanikahu. Imajući u vidu da se hanikah sastojao od petnaest prostorijskih, od kojih je jedna bila semahana predviđena za molitvu, a druga za stanovanje šejha, u hanikahu je moglo stanovati najviše dvadeset i šest derviša jer su sobe bile prostrane i u njima su komotno mogle živjeti po dvije starije osobe.

Od stanara hanikaha, kako je to bilo uobičajeno, očekivalo se da prekinu veze s ovim svijetom i da se u potpunosti posvete ibadetu, molitvi i njegovanju dobrih međuljudskih odnosa. To se jasno prepoznaje i u samoj arhitekturi Gazi Husrev-begovog hanikaha. Naime, nijedna prostorija u kojoj su živjeli šejh i derviši nije imala prozor prema vani, već su svi prozori bili okrenuti prema dvorištu hanikaha. Jedina prostorija koja je imala prozore prema vani bila je semahana jer je za nju bilo potrebno dodatno svjetlo za održavanje predavanja i nastave. U smislu kidanja veza s varljivim dunjalučkim ljepotama s ciljem okretanja srca i lica unutar njem, duhovnom svijetu Božanskog, nepostojanje prozora ka vani, sasvim je jasan znak onoga što se od stanara hanikaha očekivalo.

Kao što je uobičajeno, dan je započinjao klanjanjem sabah-namaza nakon čega su šejh i derviši vrijeme do izlaska Sunca provodili u zikru po *usulu* (način, metod) halvetijskog tarikata kojem su, prema vakufnami, pripadali šejh i derviši u hanikahu te učenju Kur'ana. U Koski Mehmed-pašinom hanikahu šejh i prisutni derviši su, prema odredbi vakufname,

svako jutro poslije sabah-namaza bili obavezni učiti zikr na tesbih od hiljadu zrna slaveći i veličajući Allaha na pet devrova (krugova), učeći prvi devr pred dušu Muhammeda, a.s., drugi pred dušu Hulefai-rašidina i ashaba, treći i četvrti pred dušu vakifovih roditelja (po jedan za oba roditelja), jedan devr za zdravlje Koski Mehmed-paše, a nakon smrti, za oprost njegovih grijeha (Džaka, 1996:310).

S druge strane, šejh i derviši Elči Ibrahim-pašinog hanikaha u Travniku bili su dužni da "uoči petka i odbačenih večeri izvode obrede derviškog tarikata i obavljaju zikr." Imajući u vidu da je hanikah u Travniku od utemeljenja 1707. godine bio vezan za medresu te da ni u kojem periodu nije služio isključivo za stanovanje derviša, već učenika i derviša, to je bilo i očekivano (Bejtić, 1954:154).

Poslije jutarnje molitve šejh i derviši su zajednički objedovali hranu koja je pripremana u Gazi Husrev-begovom imaretu (Hukić, 1983:235). Opravdano je pretpostaviti da se život u hanikahu u jutarnjim satima nastavljao predavanjima iz tesavufa i drugih islamskih nauka. S obzirom na veliki broj sačuvanih rukopisa *Mesnevi*je Dželaluddina Rumije (Drkić, 2013:127–138) i *Đulistana* šejha Sadija u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, vjerovatno su se ova dva djela izučavala u hanikahu. Šejh je predavanja u semahani držao do podne-namaza, kada su klanjali zajedno u džematu.

Poslije podne nastupalo je vrijeme slobodnih aktivnosti koje su stanari hanikaha provodili u kraćem odmoru, učenju Kur'ana, čitanju ili prepisivanju knjiga i intimnoj pobožnosti. Shodno uputama Ebu Se'ida el-Hajra, od stanara u hanikahu očekivalo se da svoje slobodno vrijeme provode u jednoj od tri aktivnosti: izučavanju islamskih nauka; spominjanju Boga kroz učenje *virde*; i u pružanju utjehe onome kome je utjeha potrebna (El-Mejheni, bez mjesta i godine:131).

Potom bi stanari hanikaha zajedno klanjali ikindija-namaz nakon čega je započinjao drugi ciklus zajedničkog zikra, učenja Kur'ana i predavanja do večere i akšama. Na nekadašnju živu

molitvenu aktivnost poslije ikindija-namaza podsjećala zabilješka Hamdije Kreševljakovića iz 1931. godine. Govoreći o Gazi Husrev-begovom hanikahu, on piše: "U njemu više nema stalnih derviša, a derviški se obredi obavljaju samo četvrtkom iza ikindije." Iza večere i zajedničkog klanjanja akšam-namaza nastupalo je vrijeme učenja noćnog virda i klanjanja dobrovoljnih namaza do jacije (Nicholson, 1921:46). Poslije jacija-namaza od derviša u hanikahu se tražilo da u svojim sobama ili u semahani provode vrijeme u spominjanju Allaha do spavanja. Dan u hanikahu završavao se ustajanjem na noćni namaz i zikr pred zorom.

Dolaskom u hanikah svaki od stanara je zaduživao određenu opremu: pribor za jelo, pribor za održavanje higijene, ulje za lampu, i drugo po potrebi. Svi derviši bili su zaduženi za čistoću prostorije u kojoj su stanovali i zajedničkog hodnika. U svakoj sobi se nalazila peć za zagrijavanje prostorije. Sredstva za grijanje osiguravana su iz prihoda vakufa. U sve Gazi Husrev-begove zadužbine, pa i u hanikah bila je dovedena voda tako da su, osim odlaska u imaret po hranu, koju su im, moguće, sluge donosile, derviši u hanikahu imali sve što im je bilo potrebno za život tako da su se svim svojim bićem mogli posvetiti ibadetu i nauci.

Gazi Husrev-begov hanikah: tekija, medresa

Nije poznato u kojem historijskom periodu se počelo odustajati od odredbi Gazi Husrev-begove vakufname i transformiranje hanikaha u medresu niti je znano kada su umjesto stalnih derviša ili zajedno s njima u hanikahu počeli stanovati studenti koji su se školovali u hanikahu i Gazi Husrev-begovoj medresi. Bašeskija spominje da je 1778. godine muderis hadži Mehmed-ef. Velihodžić spojio dvije sobe u hanikahu i od njih napravio mekteb u kojem je predavao djeci (Bašeskija, 1997:155). Govoreći o Velihodžiću, Bašeskija ga ne naziva šejhom, iako to redovno čini

kada spominje pročelnike neke od sarajevskih tekija, niti u njegovoj biografiji spominje da je imao muride. Iz biografije Velihodžića vidljivo je da je dobro poznao feraiz, nasljedno pravo, bio je vješt u stilistici, fikhu i drugim naukama. Poznao je matematiku i aritmetiku i u svoje doba bio je najbolji astronom u Bosni (Kreševljaković, 1932b:156). U jednom rukopisu koji je prepisao u hanikahu 1779. godine Velihodžić se potpisao riječima: *Muderis zavije hanikaha u Sarajevu* (Dobrača, 2000:1/304), nazivajući pritom sam sebe *muderisom*, a ne *šejhom hanikaha*. Bašeskija, dakle, Mehmed-ef. Velihodžića ni na koji način ne povezuje s tesavufom iako bi, po odredbama vakufname, poznavanje tesavufa i tarikata te življenje u skladu s njim trebale biti primarne karakteristike šejha u hanikahu, pogotovo ako se ima u vidu da su šejhovi pripadali halvetijskom tarikatu, koji je dosljedniji i strožiji u odgoju murida od drugih derviških redova. Hamdija Kreševljaković smatra da se s postepenim transformiranjem hanikaha u medresu i odustajanjem od odredbi vakufname počelo nakon smrti Mehmed-ef. Velihodžića 1785. godine, kada su na čelu ove ustanove stajali više muderisi nego šejhovi (Kreševljaković, 1932b:156). Međutim, ima li se u vidu ovo što smo spomenuli o Mehmed-ef. Velihodžiću: da ga je Bašeskija nazivao *muderisom*, a ne *šejhom*; da se i sam potpisivao kao *muderis*, a ne kao *šejh*; da je hanikah u Bašeskijino doba bio poznat kao Hanikah-medresa; te da je Velihodžić jedno vrijeme predavao i u hanikahu i u medresi, jasno je da je proces transformiranja hanikaha u medresu započeo ranije, vjerovatno krajem XVII stoljeća, a intenziviran je imenovanjem na dužnosti šejha u hanikahu i muderisa u Kuršumliji medresi šejha Sabit-ef. 1745. godine (Kreševljaković, 1932a:150).

Interesantno je kako se proces transformiranja Gazi Husrev-begovog hanikaha u medresu može pratiti kroz sačuvane rukopise prepisivane u hanikahu. U najstarijem sačuvanom rukopisu koji se odnosi na hanikah,

prepisanom prije 1620. godine, na koji je ukazao Haso Popara, spominje se da je tadašnji šejh hanikaha Ali-dede Bošnjak o sebi pisao *da je šejh zavije Gazi Husrev-bega*. On je prvi poznati šejh hanikaha (Popara, 2009:26–27). Imajući u vidu da je Ali-dede Bošnjak, koji je bio šejh halvetijskog tarikata, umro 1598. godine, jasno je da su se u prvim desetljećima nakon podizanja hanikaha striktno poštovala odredbe vakufname. Čini se da je s takvom praksom nastavljeno do kraja XVII stoljeća jer se u rukopisima iz 1657. godine hanikah naziva *zavija Husrev-beg* (Lavić, 2002:10/38), a 1669. *hanikah Husrev-beg* (Jahić, 1999:6/360). Od početka do sredine XVIII stoljeća, u dva rukopisa, iz 1723. (Dobrača, 2000:1/401) i 1755. godine (Popara, 2001:9/171), hanikah se naziva *hanikah Husrev-beg*, dok se u rukopisu također iz 1723. godine zove *tekija hanikah* (Lavić, 2011:270). Gazi Husrev-begov hanikah prvi put se u rukopisima spominje pod imenom *medresa hanikah* 1732. godine (Lavić, 2002:10/176). Od tada, uz spomenuti izuzetak iz 1755. godine, u svim sačuvanim rukopisima hanikah se naziva *hanikah medresa* (Popara, 2008:16/471), *medresa koja se zove hanikah* (Dobrača, 2002:2/487) i *medresa hanikah* (Dobrača, 2002:2/450). Analiza naziva Gazi Husrev-begovog hanikaha na sačuvanim orijentalnim rukopisima jasno pokazuje da je hanikah svoju namjenu određenu vakufnamom imao do prve polovine XVII stoljeća. Naime, do 1723. godine na svim sačuvanim rukopisima hanikah se naziva: *zavija*, *hanikah* i *tekija*, dok se od te 1723. počinje nazivati *medresa hanikah*, što jasno ukazuje na pomjeranje fokusa s izučavanja tesavufa na šire izučavanje drugih islamskih nauka primarno povezanih s medresom. Napomenimo

na ovom mjestu da su tokom XVII i XVIII stoljeća u hanikahu šejha Ibrahima Bistrigije u Sarajevu također prepisivani rukopisi, od kojih su neki sačuvani do danas. U svim tim sačuvanim rukopisima bilježi se da su prepisani u *hanikahu* Bistrik (Popara, Fajić, 2000:7/470; Fajić, 1991:3/19). Medresa se ni u jednom od njih ne spominje, što znači da šejh Ibrahimov hanikah nije mijenjao namjenu.

Ipak, transformiranje Gazi Husrev-begovog hanikaha u medresu trajalo je dugo i, kao što ćemo vidjeti, nikada nije završeno. Naime, Čehajić navodi da je, unatoč činjenici prema kojoj su od polovine XIX stoljeća u Gazi Husrev-begovom hanikahu preovladale medresanske, ulemansko-intelektualne tendencije, hanikah nastavio služiti svojoj izvornoj svrsi: u njemu su se i dalje vršili derviški obredi, a učenici su, uz uobičajene medresanske, izučavali predmete i iz tesavufa (Čehajić, 1976:5).

Tradicija koja je također bila povezana s temeljnom namjenom hanikaha potvrđena je činjenicom da su u njemu smještaj pronalazili siromašniji studenti koji su na školovanje u Sarajevo dolazili iz unutrašnjosti Bosne i Hercegovine, čime je hanikah sačuvao i izvorni humanitarni aspekt svog djelovanja. Naime, opisujući život studenata u hanikahu krajem XIX stoljeća u romanu *Bez svrhe*, Osman Nuri Hadžić i Ivan Miličević spominju Ibrahima, učenika Hanikah-medrese, i pišu da je on “iz sirotnije kuće – otac mu seljak – al momče imalo volje da uči i tako se spremilo u Sarajevo. Nakon duga moljakanja zapalo ga da stanuje u Hanikah-medresi...” (Osman-Aziz, 1897:21).

Da Gazi Husrev-begov hanikah tokom XIX i početkom XX stoljeća nije izgubio duhovnu potku razvijanu u njegovoj semahani, koja je, iako je većinom služila kao medresanska

učionica, četvrtkom poslije ikindija-namaza postajala tekija u kojoj se obavljao zajednički zikr koji se u dokumentima naziva *mukabela*², svjedoči Muvekkit koji o hanikahu polovinom XIX stoljeća piše: “I njegov (Gazi Husrev-begov) časni hanikah je pun murida, koji se ne prekidno bave naukom, tevhidom i zikrom” (Muvekkit, 1999:127). Šejhovi u hanikahu nastavili su s održavanjem zajedničkog zikra, sve do zvaničnog sjedinjenja Gazi Husrev-begovog hanikaha s medresom od školske 1920/21. godine. Šejh hanikaha Ahmed-ef. Hadžijamaković od te godine počeo je u medresi predavati predmet Husni hat (kaligrafija) nastavljajući s učenicima i dalje održavati zikr svakog četvrtka i svakog ponedjeljka poslije ikindija-namaza sve do smrti 1931. godine (Traljić, 1991:61–62). Njega je na dužnosti šejha u Hanikahu naslijedio šejh hafiz Hamdi-ef. Berberović, tadašnji drugi imam Gazi Husrev-begove džamije i muderis u medresi (Kreševljaković, 1932b:156). Uz obaveze u medresi u kojoj je predavao: arapski jezik, arapsku stilistiku, akaid, fikh i ahlak, on je u hanikahu nastavio obavljati zajednički zikr s učenicima do rane smrti, umro je u 47. godini života, u junu 1934. godine (Mensur, 1934:6).

Nastojanje sarajevskih šejhova i derviša da preuzmu Gazi Husrev-begov hanikah

Ubrzo nakon njegove smrti Ulema-medžlis u Sarajevu je na sjednici održanoj u augustu 1934. godine imenovao hfz. Džemaludin-ef. Hadžijahića, mudževida Gazi Husrev-begove medrese, za šejha u Gazi Husrev-begovom hanikahu (Kratke vijesti..., 1934:574). Krajem 1934. godine, u vrijeme kada su intenzivno trajale pripreme za obilježavanje 400 godina od osnivanja Gazi Husrev-begove medrese u okviru koje se u to doba nalazio i hanikah, sarajevski šejhovi i derviši pokrenuli su jaku aktivnost da se hanikah vrati prvobitnoj namjeni određenoj vakufnamom. Čini se da je, s jedne strane, spomenutu aktivnost sarajevskih derviša

² Termin *mukabela* koristio se do prve polovice XX stoljeća da označi halku (krug) zikra – koji se obavlja na način da šejh i učesnici u zikru formiraju krug u kojem sjede ili stoje lica okrenutih jedni prema drugima. Na bosanskom jeziku znači *smješten nasuprot*. Ovaj termin u

tesavufu ima nekoliko značenja, među kojima su: sjediti ispred šejha ili susret sa šejhom; sjediti okrenut licem prema šejhu i drugim učesnicima u halki zikra; duhovno suočavanje srca s Božijom prisutnošću tokom zikra; okretanje srca prema Bogu i dr. (Opaska autora).

pokrenula smrt dotadašnjeg šejha hfz. Hamdi-ef. Berberovića i imenovanje hfz. Džemaludin-ef. Hadžijahaća za njegovog nasljednika u hanikahu, a, s druge strane, to je zasigurno bilo objavljivanje Fehim-ef. Spahinog prevoda spomenute vakufname, na koji su se u svim svojim javnim obraćanjima derviši pozivali, publiciranog 1932. godine u knjizi *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo – godišnjice* (Spaho, 1932:XII–XXIII).

Naine, već krajem 1934. godine šejh Nusret Berberović u tekstu "Tekije i njihova svrha: Za obnovu Hanikah tekije", govoreći o tekijama u Sarajevu, spominje Gazi Husrev-begov hanikah i potrebu da se ova ustanova vrati izvornoj namjeni jer za njegovo održavanje postoje vakufnamom određena sredstva u Gazi Husrev-begovom vakufu (Berberović, 1934:8). Nedugo poslije toga u januaru 1935. godine Ibn Adem, zapravo Adem-ef. Karadžović, u tekstu "Dajte nam 'Hanikah!'", nakon poduzetog uvoda u kojem se referira na tekst Hamdije Kreševljakovića "Hanikah" objavljen u *Novom Beharu*, donosi kraću historiju ove vjerske ustanove. Pozivajući se na značaj koji je hanikah imao u razvoju tesavufa u Bosni i Hercegovini, a koji osim općenite napomene prema kojoj se u hanikahu *poučavaju mladići u zvanju potrebitu dervišu*, što bi se zapravo moglo reći i za medresu, ne nudi nikakvu argumentaciju, Adem-ef. na kraju teksta optužuje svjetovnu ulemu da je ukidanjem hanikaha dovela do toga da u Bosni i Hercegovini u njegovo doba ima malo šejhova i derviša u pravom smislu te riječi te poziva: "Pripadnici derviških redova ako ne žele da u skorijoj budućnosti zapadnu u džehalet, treba da se obrate jednom predstavkom muteveliji Gazinog vakufa i da traže, da se na osnovu propisa Gazine vakufname ponovo uspostavi Hanikah u kom bi se učilo tesavufsko znanje i osposobljavali ljudi za ono što vakufnama predviđa" (Ibn Adem, 1935:4).

Ubrzo iza toga, 7. februara 1935. godine, blizu 80 sarajevskih šejhova i derviša odazvalo se pozivu Adem-ef. Karadžovića potpisavši "Predstavku

sarajevskih derviša za ponovno uspostavljanje Gazi Husrevbegovog hanikaha", koja je upućena muteveliji Gazi Husrev-begovih vakufa gosp. Asimu Muteveliću. U "Predstavci" se navode dijelovi prevoda vakufname koji se odnose na hanikah, nakon čega se prezentiraju historijski podaci prema kojima su se odredbe vakufname vezane za hanikah poštovala do 1880. godine i odlaska šejha Arif-ef. Kurda. Poslije njega je, stoji u "Predstavci", hanikah predat u ruke svjetovne uleme, njegove prostorije su se počele koristiti kao učionice za medresu, a i onaj zajednički zikr koji se obavlja jednom sedmično, blijeda je sjena halvetijskog zikra koji se spominje u vakufnami. Sam zikr predvodi "jedan svjetovni hodža", koji to čini samo radi honorara, a koji nije ni šejh niti pripadnik nekog derviškog reda³, a posebno halvetijskog, i jasno je da ni njegovim postavljenjem u hanikah nije ispoštovana vakufnama. U "Predstavci" se dalje napominje da se šejhu i dervišima ne dozvoljava stanovanje u hanikahu, a prihvodi koji su njima namijenjeni troše se u druge svrhe. Naglašavajući da za ukidanje hanikaha nije postojao niti jedan valjan razlog, sarajevski derviši u "Predstavci" od mutevelije Asima traže: a) ponovnu uspostavu hanikaha prema odredbama vakufname; b) da se sva sredstva koja su trebala pripasti hanikahu, a upotrijebljena su u neke druge svrhe u periodu od 1918. do 1934. godine iskoriste za obnovu hanikaha; c) da se šejh u hanikahu postavi po vakufnami uz provođenje konkursne procedure; d) te da se uz mutevelijin nadzor, uprava nad hanikahom preda u ruke derviša (Predstavka sarajevskih..., 1935:2). "Predstavka" je predata muteveliji Asimu 12. februara 1935. godine. Ni nekoliko mjeseci nakon što mu je prosljeđena "Predstavka", mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa

³ Ovdje se misli na hfz. Džemaludin-ef. Hadžijahaća, koji je, kako smo napisali, 1934. na dužnosti šejha hanikaha naslijedio hfz. Hamdi-ef. Berberovića. Hfz. Džemaludin-ef. je u vrijeme

o njoj se nije javno izjašnjavao, što je izazivalo nespokoj među sarajevskim dervišima koji su putem štampe počeli pozivati muteveliju da to učini. U nepotpisanom tekstu "Zašto mutevelija Husrevbegova vakufa ne odgovori na predstavku o Hanikahu" javnost se ponovo obavještava o "Predstavci" sarajevskih derviša, izražava se zabrinutost zbog mutevelijine šutnje o njoj te upozorava da će derviši, ukoliko im mutevelija ne odgovori na "Predstavku" istu prosljeđiti Vakufsko-mearifskom saborskom odboru i Šerijatskom sudu u Sarajevu (Zašto mutevelija..., 1935:6). Kako je vrijeme prolazilo, rastao je pritisak na muteveliju Gazi Husrev-begovog vakufa u vezi "Predstavke". U augustu 1935. u novinama *Islamski svijet* objavljena je kraća informacija pod naslovom "Oko derviškog protesta radi Hanikaha", u kojoj se navodi da se mutevelija Asim ni nakon nekoliko mjeseci nije zvanično oglasio po tom pitanju, već da se, kako se priča, proglasio nenadležnim prosljeđivši "Predstavku" Vakufsko-mearifskom saborskom odboru (Oko derviškog..., 1935:3). Sredinom marta 1936. *Muslimanska svijest* objavila je tekst "Da li će se ponovo otvoriti Hanikah? Pitanje škole za dervise", koji je potpisao izvjesni Ašik. I u ovom tekstu javnost se podsjeća da je prošlo više od godina dana otkako su sarajevski šejhovi i derviši uputili "Predstavku" muteveliji Asimu u kojoj traže da se hanikah vrati svojoj izvornoj namjeni. Budući da nikakvog odgovora nisu dobili, sarajevski derviši su cijeli slučaj namjeravali predati Šerijatskom sudu (Ašik, 1936:3).

Iako se tokom 1937. godine u štampi nisu pojavljivali tekstovi o "Predstavci" sarajevskih derviša, očigledno je ta tema bila živa budući da se na nju osvrnuo Mehmed Handžić u svom tekstu "Povodom četristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese

kada je postavljen za šejha u hanikahu bio zastupnik Bistrigijine tekije tako da navodi o njemu izrečeni u "Predstavci" ne stoje. Vidi: Hadžibajrić, 1974:33.

u Sarajevu". Handžić navodi da hanikah nikada nije bio prosta tekija, već je bio učilište posebnog smjera, u kojem se predaje tesavuf i u praksi provodi svako dobro. Zatim tvrdi: "Kada se ukazala potreba da se Husrev-begova medresa i hanikah ujedine ni onda nije hanikah prestao. I dandanas se u Gazi Husrev-begovoj medresi obavlja mukabela koja se i prije obavljala, a predaju se djela koja zasijecaju u tesavvufsku nauku kao što su *Ihjaul-ulumud-din* od Gazalije i *Et-Tarikatul-Muhammedije* od Birgevije." Handžić se potom osvrće na "Predstavku" sarajevskih derviša: "Čuditi se je da smo dotle nisko pali, da su se neki ljudi koji ni u jednoj struci islamske nauke niti u dervišluku ne znače ništa, usudili predavati nekakve molbe i po novinama ih objavljivati i tražiti da se stupi ne korak nego hiljadu koraka nazad i hanikah napravi kao obična današnja tekija i onda bezbeli preda njima sa onim dohocima što ih je Husrev-beg odredio šejhu i sufijama. Danas kada se muslimani Jugoslavije moraju boriti protiv raznih neprijatelja koji žele da im oslabe vjeru, mnogi su se nazovi derviši otvoreno pokazali neprijateljima pravog islama, što se može jasno zapaziti u Makedoniji. Od utjecaja takvih ni mi u Bosni nismo pošteđeni. Kao dokument za to može poslužiti i spomenuta 'derviška molba'. Bože, Ti nas pravom putu uputi i dovoljno nam pameti podaj" (Handžić, 1936:40–42).

Konačno, na tragu onoga o čemu je pisao Handžić, Ulema-medžlis u Sarajevu je na svojoj sjednici održanoj 16. juna 1938. godine donio "Zaključak" o "Predstavci" sarajevskih derviša, u kojem stoji da je "Ulema medžlis ustanovio da je Hanikah kako ga predviđa vakufnama Gazi Husrevbegova vakufa prestao funkcionisati prije 60 i više godina, jer je havadži zeman (potreba vremena) iziskivao da se Hanikah kao čisto sufijska ustanova i tekija pretvori u naučnu ustanovu – medresu. Što se tiče zikra u ovom Hanikahu, taj se i nadalje vrši sa talebom (đacima) koja stanuje u medresi te se time potpuno

podržava šartivakif (odredba vakufname). Pošto je i sama zgrada Hanikaha tokom vremena, a radi potrebe medrese, dijelom porušena i pregrađena to se i s te strane ne bi mogla ova obnova izvesti jer su obje medrese spojene u jednu vjersko-naučnu ustanovu čuvajući pri tom propis šartivakifa" (Rješenje Ulema-Medžlisa..., 1938:3).

Naravno, sarajevski derviši ovim zaključkom nisu bili zadovoljni. Ubrzo nakon njegovog objavljivanja na njega se u *Muslimanskoj svijesti* s tekstom "Sarajevske tekije i muslimanske vjerske vlasti" osvrnuo šejh Nezir Berberović izražavajući neslaganje s njom, a tvrdnje Ulema-medžlisa o tome da se organiziranjem zikra jedanput sedmično samo za učenike medrese ispunjava odredba iz vakufname, nazvao je neozbiljnom (Berberović, 1938:2).

Time je, zapravo, završena višegodišnja trakavica oko "Predstavke" sarajevskih derviša u kojoj su tražili da se Gazi Husrev-begov hanikah vrati vakufnamom određenoj namjeni i preda njima na upravljanje.

U međuvremenu, hfz. Džemaludin-ef. Hadžijahić nastavio je u semahani hanikaha s učenicima medrese svakog četvrtka iza ikindija-namaza obavljati zajednički zikr (*mukabela*). Na taj način sačuvan je trag nekadašnjeg duhovnog naslijeđa hanikaha. Hfz. Džemaludin-ef. zikr u hanikahu obavljao je do prve polovine 1949. godine, kada je napustio i mudževidsku dužnost u Gazi Husrev-begovoj medresi. Traljić tvrdi da je posljednji šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha hfz. Džemaludin Hadžijahić pripadao halvetijskom derviškom redu. To znači da, čak i ako su istiniti navodi iz osvrta Nusreta Berberovića, prema kojima Hadžijahić 1934. godine nije bio u tarikatu, on je, kada je imenovan za šejha u hanikahu pristupio halvetijskom derviškom redu po čijem *usulu* je, shodno odredbama vakufname, obavljao zajednički zikr.

Praksa mutevelije Gazi Husrev-begovog vakufa i viših organa Islamske zajednice stara preko dva i po stoljeća da se na dužnost šejha u

hanikahu imenuje osoba koja već obavlja neku od vjerskih službi u okviru Begovog vakufa, pokazala se ispravnom, i svakako bi je trebalo nastaviti u budućnosti kada se steknu uvjeti da se ponovo počne obavljati zajednički zikr u Gazi Husrev-begovom hanikahu.

Naime, premda se u kompleksu hanikaha nalazi semahana za obavljanje zajedničkog namaza i zikra te za držanje predavanja, hanikah se od tekije razlikuje po tome što šejha u hanikahu, na osnovu uvjeta koje je postavio sam vakif, imenuje mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa ili nadležna vjerska vlast. Dakle, za razliku od zavije ili tekije u kojima se danas, kao i ranije, šejhovska dužnost prenosi s oca na sina ili bližeg rođaka, to nije važno za hanikah. Od 18 poznatih šejhova i vekila Gazi Husrev-begovog hanikaha, samo u dva slučaja je sin naslijedio oca na toj dužnosti. Važno je napomenuti da su u oba slučaja sinovi naslijedili očeve i na mjestu muderisa medrese, što znači da se radilo o kompletnim alimima osposobljenim da podjednako predaju opće islamske nauke i tesavuf. S druge strane, pogledamo li tekije po Bosni i Hercegovini koje imaju kontinuitet od XIX stoljeća do danas, jasno je da su korijeni sufizma u njima sačuvani nasljednom linijom kroz šejhovske porodice. I s te strane, razlika između hanikaha i tekije sasvim je jasna.

Također, među sačuvanim orijentalnim rukopisima u Bosni i Hercegovini koji su u najvećoj mjeri katalogizirani nije pronađena niti jedna idžazetnama na *iršad* ili *bilafetnama* (diploma) sa senedom izdata od strane šejha Gazi Husrev-begovog hanikaha na osnovu koje se derviš koji se pred šejhom u hanikahu duhovno usavršavao uvodi u zvanje šejha i stječe pravo na širenje dotičnog tarikata.⁴

Vratimo li se na njegovu izvornu svrhu, hanikah je vjerska i humanitarno-prosvjetna ustanova koja je udostojavala šejha i sufije pripadnike određenog derviškog reda, starije i mlađe, koji su bili dužni vrijeme provoditi u ibadetu, bogobojaznosti, lijepom

odnosu prema drugima i izučavanju nauka, prije svih Kur'ana i tesavufa. S te strane, sasvim je razumljivo zašto je Ulema-medžlis odbio "Predstavku" sarajevskih derviša koji bi ga, budući da nisu imali ulemanskih kapaciteta kakve su imali Gazi Husrev-begova džamija i medresa, vremenom pretvorili samo u tekiju, čime bi također bile iznevjerene vakifove odredbe.

Šejhovi Gazi Husrev-begovog hanikaha

Spomenut ćemo na ovom mjestu imena poznatih šejhova Gazi Husrev-begovog hanikaha čije će biografije biti predstavljene u drugom radu. Prvi, za sada, poznati šejh u hanikahu bio je

Ali-dede Bošnjak (umro 1598); a potom slijede: šejh Ali-ef. (umro 1640); šejh Mehmed-ef. – bio je šejh hanikaha 40 godina od 1705. do 1745. godine; naslijedio ga je šejh Ahmed-ef. 26. decembra 1745; zatim dolazi šejh Sabit-ef. koji je tu dužnost obavljao do smrti, 1765; potom šejh Ahmed-ef., sin Mustafin – on je 1777. tu dužnost ustupio Mehmed-ef. Velihodžiću, koji je u hanikahu ostao do smrti, 1785; godinu dana kasnije na dužnost šejha vraćen je Ahmed-ef., sin Mustafin i tu ostaje do smrti, 1793; od 1812. do 1852. šejh u hanikahu je Mehmed-ef., sin Ahmed-ef., koji je zbog malog rasta bio poznat pod nadimkom *Kučuk Mehmed*; budući da je 1852. hanikah izgorio, nakon što je obnovljen na mjesto šejha je iza 1857. postavljen je šejh Mustafa-ef. koji je na toj dužnosti, uz kraći prekid kad ga je mijenjao njegov vekil derviš Hašim, ostao do smrti 1864; te godine imenovan je u hanikah šejh Muhammed-ef. Hadžijamaković i tu ostaje do smrti 1878; njega je od 1878. do 1880. u hanikahu naslijedio šejh Arif-ef. Kurd; potom šejhovsku dužnost

obavlja Hasan-ef. Spaho do 1888; zatim se na mjestu šejha vrlo kratko 1888. zadržao Omer-ef. Kršlaković; da bi poslije njega za šejha hanikaha bio postavljen šejh Abdulah-ef. Bajrić do 1900; iza njega od 1900. do smrti 1931. šejh je bio Ahmed-ef. Hadžijamaković; njega je naslijedio spominjani šejh Hamdi-ef. Berberović, koji je tu ostao do smrti, 1934; od te godine do 1949. posljednji šejh hanikaha bio je Džemaludin-ef. Hadžijahić.⁵

Hanikah kao učilište

Nije poznato koliko dugo je Gazi Husrev-begov hanikah služio svojoj izvornoj, vakufnamom određenoj svrsi, i u kojem periodu historije su u hanikahu počeli stanovati muridi⁶ i učenici Gazi Husrev-begove-medrese. Budući da je svijest o poštivanju volje vakifa pretočene u vakufnamu bila prisutna, vjerujemo da je praksa udomljavanja siromašnih sufija u nekom obimu nastavljena u narednim stoljećima, odnosno dok je bilo takvih siromašnih sufija koji nisu imali gdje stanovati. Na ovom mjestu važno je naglasiti da Gazi Husrev-begov hanikah po vakufnami nije bio predviđen za udomljavanje derviša putnika. Za tu svrhu je, kako je navedeno u vakufnami određen imaret s musafirhanom, koja se sastojala od četiri sobe i bila je namijenjena: "Kako je ustaljen običaj i u drugim muslimanskim imaretima, i ovdje će odsjedati putnici koji dolaze i odlaze, bilo da su učeni ljudi, šejhovi, dobri i ugledni ljudi i velikaši, bilo da su siromasi, bijednici, stranci i drugi putnici" (Spaho Dž., 1985:56). Dakle, čak ni šejhovi koji su dolazili u Sarajevo nisu odsjedali u hanikahu, kako je to bio običaj na Istoku, već u musafirhani. Ta "zatvorenost" Gazi Husrev-begovog hanikaha, uz kulturu života Bošnjaka

koja je podrazumijevala čvrstu povezanost s rodnom krajem i kućnim pragom u kasnijem periodu dovela je do toga da u našim krajevima gotovo da i nije bilo derviša koji nisu imali svoje mjesto za stanovanje i osnovna sredstva za život. No, čini se da je "zatvorenost" hanikaha za sve osim za dervise i učenike bila svojstvena i drugim bosanskohercegovačkim hanikasma. Naime, još drastičniji primjer "zatvorenosti" hanikaha zabilježen je u Elči Ibrahim-pašinom hanikahu u Travniku, za koji u vakufnami stoji: "U spomenutim sobama (hanikaha) osim derviša i učenika neka niko drugi ne obitava. Na svakog ko dopusti prenoćište stranim osobama u tekiji i sobama, neka je prokletstvo Boga!" (Bejtić, 1954:154). I, zaista, nije zabilježeno da je u nekom od bosanskohercegovačkih hanikaha stanovao iko drugi osim derviša i učenika.

S te strane, u Bosni i Hercegovini i šire hanikah se nije razvio u neku vrstu muslimanskog samostana, kako se često opisuje u knjigama, već je postao učilište s tekijom u kojoj se održavao zajednički zikir, učio Kur'an i dove, a živost u njemu donosili su glasovi mladih murida koji su u hanikahu živjeli i tu se, pod budnim okom šejha, školovali.

U dokumentima je prilično rano zabilježeno prisustvo učenika u Gazi Husrev-begovom hanikahu. Naime, još u drugom stoljeću nakon njegovog osnivanja, 1657. godine, na marginama rukopisa djela *El-Misbah* zabilježeno je sljedeće: "Grupa đaka stigla je u Sarajevo na školovanje u zaviju na Bistriku u mjesecu saferu 1086/1675. godine. U njoj su ostali dva mjeseca, a zatim su se preselili u Gazi Husrev-begov hanikah u mjesecu rebiul-ahiru iste godine" (Jahić, 1999:6/153/154). Ako je udomljavanje učenika iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine u Gazi Husrev-begovom

⁴ O *idžazetnami na iršad* ili *hilafetnami* i uvjetima koje je potrebno da ispuni derviš ili murid da bi dobio hilafetnamu vidi: Kurtanović, 2022:87–118; *Statut Udruženja derviških redova Bosne i Hercegovine "Tarikatski centar"*, 1992, str. 4–9,

online adresa: <https://tarikatskicentar.ba/wp-content/uploads/2018/02/Statut-udruzenja-derviskih-redova-BiH.pdf> (posjećeno 3.4.2026).

⁵ O šejhovima Gazi Husrev-begovog hanikaha vidi: Kreševljaković,

1932b:156; Hamdija Kreševljaković, 1932a:159; Čehajić, 1976:6–7; Popara, 2009:26–27.

⁶ Murid – pripadnik tarikatskog reda sa bejatom (zakletvom). Vidi: Hadžibajrić, 2006:67.

hanikahu bilo uobičajeno 1675. godine, sasvim je opravdano zaključiti da počeci takve prakse sežu ranije vjerovatno početkom XVII stoljeća. Na osnovu spomenute bilješke, jasno je da su, na upražnjena mjesta derviša koji su u prvim desetljećima nakon podizanja hanikaha stanovali u njemu, dolazili učenici iz drugih krajeva mimo Sarajeva, čime se čuvala veza s humanitarnom namjenom ove ustanove. Ta tradicija se, kako ćemo vidjeti, očuvala do prve polovice XX stoljeća.

Znanje iz tesavufa koje su dobijali u hanikahu učenici su proširivali u Kuršumliji medresi s kojom je hanikah činio čvrstu vezu pretočenu u svojevrsni univerzitet islamske duhovnosti u kojem su izučavane temeljne teološke znanosti: Kur'an, hadis, akaid, fikh, tefsir, ahlak s jedne strane, te tesavuf i teozofske discipline usmjerene razvijanju unutarnjih duhovnih kapaciteta s ciljem spoznaje sebe i Boga. Na takav način koncipirano vjersko obrazovanje kroz hanikah i medresu obuhvatalo je sve spoznajne kapacitete učenika, razumsko-osjetilne i duhovno-intuitivne, podjednako. Handžić, koji je napisao niz značajnih radova o historiji različitih vjerskih službi kod nas i koji je sigurno bio upoznat s prošlošću Gazi Husrev-begovog hanikaha, tvrdi da je po definiciji jedna od obaveza šejha u hanikahu, a to je vidljivo i iz vakufname Koski Mehmed-paše u Mostaru (Džaka, 1996:310), bila da objašnjava i učvršćuje vjeru u srcima svojih murida i učenika kroz držanje predavanja iz tesavufa. Po njemu, razlika između Gazi Husrev-begovih hanikaha i medrese je u tome što se u hanikahu posvećivala pažnja podjednako teoriji i praksi, dok su se u medresi izučavale većinom teorijske nauke. Hanikah, dakle, nikada nije bio samo tekija u kojoj se sedmično

jedanput ili dva puta okupljaju derviši i obavljaju zajednički zikr, nego tekija i medresa u kojoj se izučava tesavuf i u praksi provodi njegova načela. Handžić svoju tvrdnju, s jedne strane, argumentira s nekoliko rukopisa koje su u hanikahu prepisali šejhovi i muridi⁷, dok s druge strane tvrdi da se i u njegovo vrijeme 1937. godine u medresi izučavaju predmeti iz tesavufa, koje su stoljećima ranije šejhovi sufijama i muridima predavali u hanikahu poput El-Gazalijinog *Ihja'a* i El-Birgijevine *Tarikati Muhammedije* (Handžić, 1936:42). Oslanjajući se na tradiciju sličnih ustanova u Osmanskoj Carevini, Ismet Kasumović navodi da su se u Gazi Husrev-begovom hanikahu, vjerovatno uz spomenuta, izučavala i djela *Fusus el-bikem* Ibn 'Arebi-je i *'Avarif el-me'arif* Es-Suhraverdije. Ima li se u vidu broj sačuvanih rukopisa, posebno Ibn 'Arebijevog *Fususa*, Kasumovićeva tvrdnja nije bez osnova.

Ne treba zaboraviti da je jedan od najstarijih sačuvanih rukopisa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci upravo rukopis Gazalijinog *Ihja'a* koji se izučavao u hanikahu. Naravno, uz spomenute, u hanikahu su se izučavali i drugi islamski klasici čija djela su povezana s tesavufom poput *Pendname*, koja se pripisuje Attaru, Sadijevog *Dulistana* i dr. Isti udžbenici izučavani su i u medresama klasičnog perioda i kasnije u Bosni i Hercegovini tako da je naučna veza između hanikaha i medrese neporeciva. Štaviše, koliko je tesavuf bio ukorijenjen u medresama, dovoljno svjedoči činjenica prema kojoj je jedan od predmeta u drugom razredu reformiranog Nastavnog plana rada bosanskohercegovačkih medresa iz 1895. godine bio Tarikat, odnosno, kako je pojašnjeno Ćudoređe (Šerijatska sudačka..., 1906:201–202).

Kao što je Handžić i zabilježio, u hanikahu se jednaka pažnja posvećivala učenju kao i primjeni naučenog, što se trebalo prepoznati na lijepoj čudi murida.

U kasnijem periodu, krajem XIX i početkom XX stoljeća, kada je hanikah sve više poprimao obilježja medrese, šejh je u radu s učenicima veću pažnju posvećivao temeljnim islamskim naukama, što se može zaključiti iz *Idžazetname* Muhameda Seida Serdarevića koju mu je nakon pohađanja nastave u hanikahu 1908. godine izdao tadašnji šejh i muderis Ahmed-ef. Hadžijamaković. Šejh Ahmed-ef. izdao je Serdareviću opću idžazetnamu za predmete: Fikh, Tefsir i Hadis (Duranović, 2023:32–38). Dakle, za nauke koje je predavao u hanikahu početkom XX stoljeća.

Odlukom Ulema-medžlisa i Vakufsko-mearifskog saborskog odbora 1920/21. godine Kuršumlija medresa i hanikah su ujedinjeni u jednu medresu pod nazivom Gazi Husrev-begova medresa koji se zvanično koristi i danas (Traljić, 1988:503–505).

Imajući u vidu današnje stanje Gazi Husrev-begovog hanikaha, o čemu će biti govora u posebnom radu, jasno je da postoje optimalne mogućnosti da se u njemu ponovo pokrenu predavanja iz tesavufa, čime bi se hanikahu vratio dio njegove izvorne namjene shodno vakufnami.

Zaključak

Prije 1531. godine Gazi Husrev-beg je u Sarajevu uz džamiju, mekteb, imaret i musafirhanu podigao hanikah s petnaest odaja za učenog šejha i pobožne dervise halvetijskog tarikata. Činjenica prema kojoj je Gazi Husrev-beg sagradio hanikah prije medrese može ukazivati na Gazi Husrev-begovu jaču povezanost s tesavufom

⁷ Handžić navodi dva takva rukopisa. Jedan je rukopis djela *Multeka*, koji je prepisao Ibrahim Skopljak, sin Ibrahimov 1194. h. g. (1780), a drugi je rukopis komentara djela *Eš-Šifā'* autora Alija el-Karije.

Prepisao ga je 1193. (1779) tadašnji šejh i muderis Mehmed-ef. Velihodžić. Vidi: Handžić, 1936:40–41. Pored spomenutih, uvidom u dosad objavljene *Kataloge arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih*

rukopisa u Bosni i Hercegovini pronašli smo još 13 djela prepisanih u Gazi Husrev-begovom hanikahu u različitim periodima njegovog postojanja od 1657. do 1878. godine.

i tarikatom nego što je u dosadašnjoj građi o njemu naglašavano. Iako u Begovoj vakufnami iz 1531. godine nisu tačno precizirane dužnosti šejha i derviša u hanikahu, na osnovu unutarnje organizacije sličnih ustanova na Istoku, kao i rasporeda aktivnosti u Koski Mehmed-pašinom hanikahu u Mostaru, s priličnom sigurnošću rekonstruirali smo svakodnevni život u Gazi Husrev-begovom hanikahu koji je bio ispunjen predanim bogoslužnjem, molitvom i izučavanjem tesavufa i drugih islamskih nauka.

Koliko dugo je hanikah služio svojoj izvornoj namjeni i u kojem historijskom trenutku je započeo proces transformiranja hanikaha u medresu klasičnog tipa za sada ostaje nepoznato. Hamdija Kreševljaković je smatrao da se to desilo nakon smrti šejha Mehmed-ef. Velihodžića 1785. godine. Svoj stav on je argumentirao činjenicom prema kojoj su od te godine svi muderisi u medresi ujedno bili i šejhovi u hanikahu. Međutim, na osnovu određenih Bašeskijinih zapažanja, kao i promjene naziva hanikaha, koji su učenici i šejhovi do 1723. godine nazivali terminima: *zavija*, *hanikah* i *tekija*,

a od te godine se u rukopisima počinje pojavljivati naziv *medresa hanikah*, u radu smo iznijeli tvrdnju da je proces transformacije hanikaha u medresu započeo ranije u odnosu na Kreševljakovićovo mišljenje, vjerovatno početkom XVII stoljeća. Uz spomenuto, dodatni argument za naš stav predstavlja zabilješka iz 1675. godine, u kojoj se navodi kako su te godine u Sarajevo iz unutrašnjosti stigli učenici koji su se smjestili u Gazi Husrev-begovom hanikahu. Ako je tada bilo uobičajeno da u hanikahu odsjedaju učenici, jasno je da se od izvorne namjene udomljavanja isključivo šejha i sufija, odustalo desetljećima ranije. Poseban dio u radu posvetili smo očuvanju izvorne namjene hanikaha. Naime, iako se hanikah postepeno transformirao u medresu klasičnog tipa, on nikada nije izgubio poveznicu sa svojom izvornom namjenom koja se u posljednjim desetljećima očuvala kroz organiziranje zajedničkog zikra u semahani hanikaha. Tokom 1930-ih godina sarajevski šejhovi i derviši nastojali su preuzeti upravu nad hanikahom, što im Ulema-medžlis u Sarajevu nije dozvolio pravdajući

svoj stav činjenicom da se u semahani hanikaha neprekidno obavlja zikr.

I prije nego što je počelo transformiranje hanikaha u medresu, bilo je uobičajeno da šejh u njemu drži predavanja iz tesavufa. Na osnovu brojnih sačuvanih rukopisa i svjedočenja učenjaka s početka XX stoljeća opravdano se može pretpostaviti da su u Gazi Husrev-begovom hanikahu šejhovi držali predavanja iz El-Gazalijinog *Ihja'a*, El-Birgivijine *Tarikati Muhammedije*, Sadijevog *Dulistana*, Attarove *Pendname*, ali i drugih djela.

Imajući u vidu današnje stanje Gazi Husrev-begovog hanikaha, jasno je da postoje optimalne mogućnosti da se u njemu ponovo pokrene predavanja iz tesavufa, čime bi se hanikahu vratio dio njegove izvorne namjene shodno vakufnami.

Budući da je na prostoru Bosne i Hercegovine tokom osmanskog perioda djelovalo najmanje jedanaest hanikaha kojima je u dosadašnjoj građi posvećivano malo pažnje, javlja se velika potreba da se o hanikasima u Bosni i Hercegovini i u regionu te njihovom značaju za razvoj islamske duhovnosti napiše opširnija studija.

Literatura

- Ašik (1936). "Da li će se ponovo otvoriti Hanikah?", *Muslimanska svijest*, I, 3, 3.
- Bašeskija, Mula Mustafa (1997). *Ljetopis (1746-1804)*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing.
- Bejtić, Alija (1954). "Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika", *Naše starine*, II, 154.
- Berberović, N. (1934). "Tekije i njihova svrha: Za obnovu Hanikah tekije", *Islamski svijet*, III, 114, 8.
- Berberović, Šejh Nezir (1938). "Sarajevske tekije i muslimanske vjerske vlasti", *Muslimanska svijest*, 3, 54, 2.
- Čehajić, Džemal (1976). "Gazi Husrevbegov hanekah u Sarajevu", *Anali GHB*, IV, 3-8.
- Dilberović, Alija (2025). "Uloga i značaj hanikaha u razvoju duhovne tradicije Mostara", *Naša baština*, 1, 137-155.
- Dobrača, Kasim (2000). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Drugo izdanje. Sv. I. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Dobrača, Kasim (2002). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sv. II. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Drkić, Munir (2013). "Rukopisi Mesnevije u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu", *Anali GHB*, 34, 127-138.
- Duranović, Elvir (2023). "Idžazetnama Muhameda Seida Serdarevića", *Novi Muallim*, 24, 95, 32-38.
- Duranović, Elvir (2026). "Hanikah: vjerska i humanitarno-prosvjetna ustanova u kulturi islama", *Novi Muallim*, XXVII, 105, 74.
- Duranović, Elvir (2022). "Stoljetni kontinuitet forme vjerskih obreda u Gazi Husrev-begovoj džamiji – ugaoni kamen nastanka i očuvanja važnih segmenata islamske tradicije Bošnjaka". U: *Uloga i značaj Gazi Husrev-bega u historiji Bosne i Hercegovine*, zbornik radova, Sarajevo: GHB Biblioteka, Orijentalni institut, Institut za historiju i Historijski arhiv.
- Džaka, Bećir (1996). "Vakufnama Koski Muhamed-paše iz Mostara", *POF*, 44-45, 308.
- Fajić, Zejnil (1991). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sv. III. Sarajevo: El-Kalem.
- Hadžibajrić, Fejzulah (1974). "Iz posljednjih dana života Mevlevijske tekije u Sarajevu 1462.-1957.", *Šebi arus*, 1, 33.
- Hadžibajrić, Fejzulah (2006). *Mali rječnik sufijsko-tarikatskih izraza*. Sarajevo.

- Handžić, Mehmed (1936). "Povodom četristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu", *Kalendar Narodne uzdanice za godinu 1937*, V, 40–42.
- Hukić, Abdurahman (1983). "Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa", *Anali GHB*, 9–10, 235.
- Ibni Adem (1935). "Dajte nam 'Hanikah'!", *Islamski svijet*, IV, 126, 4.
- Jahić, Mustafa (1999). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sv. VI. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- (1934). "Kratke vijesti postavljenja i premještaji", *Glasnik IVZ*, II, 10, 574.
- Kreševljaković, Hamdija (1932). "Muderisi Husrevbegove medrese", u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo-godišnjice*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Kreševljaković, Hamdija (1932). "Šejhovi Husrevbegova hanikaha", u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo-godišnjice*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Kurtanović, Hamza (2022). "Idžazetname u zbirci osmanskih dokumenata Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu", *Anali GHB*, 43, 87–118.
- Lavić, Osman (2002). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sv. X. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Lavić, Osman (2011). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Medara, Azra (2017). "Hanikasi u Bosni i Hercegovini i njihova transformacija u medrese", *Novi Muallim*, XVIII, 63–75.
- Mehmedović, Ahmed (2005). *Gazi Husrev-beg i njegove zadužbine*. Sarajevo.
- El-Mejheni, Muhammed b. Munevver Se'id ebi Tahir, b. Ebi Se'id Fadlulah b. Ebi el-Hajr. *Esrar et-tevhid fi mekamat es-šejh Ebi Se'id*. Bez mjesta i godine.
- Mensur (1934). "Merhum hafiz hamdi ef. Berberović", *Islamski svijet*, III, 98, 6.
- Muvekkit, Salih Sidki Hadžihuseinović (1999). *Povijest Bosne*, s turskog preveli Abdulah Polimac i dr. Knj. 1. Sarajevo: El-Kalem.
- Nicholson, Reynold Alleyne (1921). *Studies in Islamic Mysticism*. Cambridge: University Press.
- (1935). "Oko derviskog protesta radi Hanikaha", *Islamski svijet*, IV, 156, 3.
- Osman-Aziz (1897). *Bez svrhe*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Popara, Haso (2001). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sv. IX. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Popara, Haso (2008). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sv. XVI. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Popara, Haso (2009). "Ali-dede Bošnjak je bio Fočak i prvi poznati šejh Gazi Husrev-begova hanikaha u Sarajevu", *Preporod*, 8/898, 26–27.
- Popara, Haso Fajić, Zejnil (2000). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sv. VII. London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- London-Sarajevo: Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- (1935). "Predstavka sarajevskih derviša za ponovno uspostavljanje Gazi Husrevbegovog hanikaha", *Islamski svijet*, IV, 158, 2.
- (1938). "Rješenje Uleme-Medžlisa u pogledu Gazi Husrevbegove škole za dervise", *Muslimanska svijest*, 3, 51, 3.
- Spaho, Fehim (1932). "Vakufname i drugi dokumenti" u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristo-godišnjice*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.
- Spaho, Fehim Dž. (1985). "Vakufnama Gazi Husrev-bega Sarajevo, 1. džumada I 938 – 11. decembra 1531." U: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)* Sarajevo: Orijentalni institut.
- Statut Udruženja derviških redova Bosne i Hercegovine "Tarikatski centar"*, 1992, 4–9. online adresa: <https://tarikatskicentar.ba/wp-content/uploads/2018/02/Status-udruzenja-derviskih-redova-BiH.pdf> (posjećeno 3.4.2026).
- (1906). "Šerijatska sudačka škola u Sarajevu". U: *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*. Zagreb: C. i Kr. Zajedničko ministarstvo financija.
- Traljić Mahmud (1988). "Gazi Husrev-begova medresa između dva rata (1921–1941)", *Glasnik VIS*, LI, 5, 503–505.
- Traljić, Mahmud (1991). "U povodu ponovnog otvaranja hanikaha", *Šeabi arus*, 13, 61–62.
- (1935). "Zašto mutevelija Husrevbegova vakufa ne odgovori na predstavku o Hanikahu", *Islamski svijet*, IV, 149, 6.
- Zlatar, Behija (2010). *Gazi Husrev-beg*. Sarajevo: Orijentalni institut.

المخلص

خانقاه الغازي

خسروبك في سراييفو

إلفير دورانوفيتش

يتحدث هذا البحث عن خانقاه الغازي خسروبك، الذي كان مخصصاً لسكن الشيوخ والمتصوفة حتى يتفرغوا للعبادة ونشر التصوف. وفي الجزء التمهيدي من البحث، يستعرض الكاتب المواد المتوفرة باللغة البوسنية عن هذا الخانقاه، ثم يحدد هدف البحث المتمثل في البحث

Abstract

THE GAZI HUSREV-BEG
KHANQAH IN SARAJEVO

Elvir Duranović

This paper focuses on the Gazi Husrev-beg Khanqah, an institution established to accommodate a *shaykh* and Sufis so that they could devote themselves entirely to worship and to the teaching and dissemination of Sufism (*taṣawwuf*). In the introductory section, the author reviews the existing literature on this khanqah published in the Bosnian language and then defines the objective of the study, which is to provide a more

والاستعراض المتعمق للبيانات التي تتحدث عن خانقاه الغازي خسرو بك، والحياة اليومية لسكانه، وكيف تم تحويله إلى مدرسة دينية تقليدية. ثم يأتي باستعراض موجز لحياة الغازي خسرو بك، ثم يتحدث الكاتب عن نشأة الخانقاه وغايتها. وقد خصص الكاتب حيزا كبيرا في البحث للحديث عن العلاقة بين الخانقاه والمدرسة الدينية، وعن دور الخانقاه في نشر التصوف. وفي ختام البحث، يقترح الكاتب إعادة إحياء المحاضرات عن التصوف في الخانقاه، حتى تستعيد هذه المؤسسة جزءا من الغرض الأصلي لإنشائها.

الكلمات المفتاحية: الغازي خسرو بك، خانقاه الغازي خسرو بك، مدرسة الغازي خسرو بك، الحجة الوقفية، الخانقاه، التكية.

comprehensive examination and presentation of the available information concerning the Gazi Husrev-beg Khanqah, the daily life of its residents, and its transformation into a classical-type *madrasah*. Following the introduction, the paper offers a brief overview of the life of Gazi Husrev-beg, after which it discusses the establishment of the khanqah and its intended purpose. Considerable attention is devoted to the relationship between the khanqah and the *madrasah*, as well as to the role of the khanqah in promoting and disseminating Sufism. In the concluding section, the author proposes the reintroduction of lectures on Sufism in the khanqah, thereby restoring an important part of its original function.

Keywords: Gazi Husrev-beg, Gazi Husrev-beg Khanqah, Kuršumlja Madrasah, *waqfiyyah* (endowment deed), khanqah, *tekke*.